

Tamási Orosz János

„...minden esély deformálódott...”

Esterházy-narratívák Ébert Tibor életművében

„Magas, szürke ruhás férfi jön ki az épületből a lépcsőn” – lapozunk rá Ébert Tibor emlékképeinek lenyomataiban (*Jób könyve*) egy különös pillanatra. – „Kétoldalt fújznak az emberek, öklüket rázzák többen, a rendőrkordon visszanyomja a tömeget. A férfi lemegy a lépcsőn, kiköpdősnek felé ... »Zsidóbérenc magyar! Magyar féreg!« – ilyeneket hallok. A férfi autóba száll, rendőrök csinálnak utat neki, a tömeg közül egyesek az autót ütögetik, köpdősik. Az autó megindul a Múzeum kávéház, a Grössling fürdő irányába, köveket hajigálnak rá. Másnap megtudom, Esterházy János, a magyarság képviselője volt az egyetlen a szlovák parlamentben, aki nem szavazta meg a zsidótörvényt, mely az első ilyen törvények egyike Közép-Európában. Fogalmam sem volt, mi is lehet az a törvény, árszállás, milyenek a következményei, mi a numerus clausus, numerus nullus... De nem felejttem el a gyűlöletet az arcokon...”¹

Sorsdöntő nap volt. 1942. május 15. A mélyben máig nem csendesedő, újra s újra fölkorbácsolható indulatokat keltő történelmi vita forrpontja, melyről sokszor gondoljuk úgy: bárha tényszerűségében tartalmi keretei egyértelműek, maga a kérdés, a pör mégsem arról, hanem valami egészen másról – a többségi és kisebbségi nemzetek egymás mellett élésének, megbékélésének elkerülhetetlenségéről s annak a felsőbb hatalmak általi sorozatos mégis-el-lehetetlenítéséről – szól. S arról: hogyan mészárol le ez a vak, felsőbbrendű gyűlölet embermilliókat, s hogyan teszi tönkre, ha gondolatban most hatalmas ívet húzunk, embermilliárdok személyes szabadságát, autonómiáját, pusztá létezésének emberhez – és Istenhez, a hitünkhöz kötő isteni üzenethez – méltó fizikai és lelki körülményeit. S hogy a legnagyobb bűnösök ebben a felsőbb hatalmak lennének? A kép pontos, döbbenetes precizitással festi eléink a tömeget, a csőcselék, a fanatizált kispolgárság hajlamát és hajlandóságát arra, hogy ha kell, s ha kell, akkor *mindenkor* képes erre; vak indulattal zúzza porba emberiségét, erkölceit, morálját, s teret engedve esztelen tobzódásának, fölszabaddítsa lealjasító ösztöneit. Miközben kiül arcukra, őszinte hitttel, a gyűlölet, s azt „a gyűlöletet az arcokon”, írja Ébert, „nem felejttem el”.

Nem állítjuk, nem állíthatjuk, hogy Ébert Tibor számára – aki ugyanezen a napon még alig tizenöt esztendő – fölfoghatóan jelentkezett ebben az élményben élete minden további rezdülésére, életművére, sorsválasztásaira és annak kényszerpályáira egyaránt a jelzett eseménnyel leírható és megfogalmazható létparadigma, de annyit kimondhatunk: munkáinak, munkálkodásának, jelen-

¹ Ébert Tibor, *Jób könyve*, Széphalom Könyvek – Regio, Budapest, 1991, 100.

létének lenyomatai mind-mind azt az Esterházy János-i személyiségüzenetet, a nemzeti és személyi autonómia-igénynek azt az egyetemes erkölcsi és morális tételeit jelenítik meg, mely fölfogás ma is éles cezúráját definiálja az élet szentsége és a szentségtelen élet között húzódó láthatatlan határvonalnak. *„Az itt élő népcsoportok mindegyikének meg kell adni és az alkotmányba kell foglalni mindazokat a lehetőségeket, melyek a teljes élet eléréséhez szükségesek, azaz a teljes egyenjogúságot, a korlátlan szabadságot és az önrendelkezési jogot”*² – vallotta Esterházy, a politikus; *„...futó szeretnék lenni, rövidnadrágban, piros-fehér-zöld mezben, gumicipőben... Magasra tartanám magam előtt az olimpiai lángot, és futnék, futnék minden országba, körbe-futnám az egyenlítőt, lángom sose aludna ki, nagyon vigyáznék rá, örökké égne az én fáklyám, az olimpia alatt és utána, sose volna háború, nem lehetne ... Igen, igen, futnék a lánggal, sose fáradnék el...”*³ egésszüksük ki a lírikus örök humanista Ébert Tibor szavaival a gondolatot. S talán épp az e napból kisarjadó örök keresés indította el őt a megbékélés, a szeretet, a megnyugvás utáni vágy útján, azon úton, melyet évtizedekkel később oly kifejezően jellemez: *„Egy ország bolyongása ez, / bolyongások országa: a tiéd, / mert bolyongani kényszerül az, / ki hontalan.”*⁴

Bár „sose lenne háború”, fogalmazza majd a kamaszkori sóhajt a berlini olimpiai láng emlékét földidézve; s bár így lehetne; s így kellene lennie akkor is, amikor – nem lehet; mikor sokan – így Ébert is – menekülni kényszerültek a rossz elől, eközben folyamatosan távolodván az elképzelt jótól, hiszen mikor *„...minden esély deformálódott...”*⁵ akkor csak egyetlen igaz távlat képez elénk valóságos horizontot: minden, mi volt, beleértve a lelki, szellemi kötések, immár reprodukálhatatlanná válik; olyan emlékképszöttesek várnak ránk, mely emlékek eredői valaha is talán csak álmok voltak, álmok egy város, egy élet, egy küzdelmesen szép élet glóriáiról.

Álmaink makacsul közelítő s konokul távolodó, távolító eredői.

Mit elveszítettél, még meglelheted. Mit elvesztegetted, annak legföljebb csak morzsáit szedegetheted össze, lopva. Mitől megfosztanak – kitölthetetlen hiányai maradnak annak lelked szakadékaiban. És valós életed konkrét, létező szakadékaiban is – mert ott élsz, ott, rezignáltan konstatálva: *„ez az ország / magyarország / kuruclabanc labanckuruc / piros és zöld zöld és piros / piros-fehérvölgdek / és fekete ország / végtagjai vonaglanak / fölhasogatva önmaga által / fölnégyelve megvakítva / keresztvízbe megmártózza / szétdarabolt kibelezett / megcsonkított és leskalpolt / öntisztulásra képtelen / obulusokkal teliaggatott / ország”*.⁶

Ezt éreztem, érzem, s ehhez hasonló paradigma-narratívák születtek bennem, sokszor a művek háttérében maradván, miközben Ébert életmű-darabjait követtem, olvastam, annyi évtizeden keresztül. Olykor érdeklődő olvasóként,

² Esterházy János: „A mi jelünk a kereszt, nem pedig a horogkereszt!”, Új Hírek 1941. április, húsvéti szám

³ Jób könyve, i. m., 66.

⁴ Ébert Tibor, *Hazatérés* (versrészlet)

⁵ Ébert Tibor, *Hová?* (versrészlet)

⁶ Ébert, *Ez az ország* (versrészlet)

máskor szerkesztőjeként, kiadójaként; néha csak baráti kritikusaként. Világának egyetemessége lassan tárult föl előttem s bennem; s most, hogy műveiről szóló írásaim fonalait egymás mellé s egymásba szövögetem, rendezvén mint-ha közös dolgainkat, tűnik föl a legfurább szál. Úgy, ahogyan ő, a szerző rögzítette: *„Mindenütt magamat látom, szembesülve magammal”*, ugyanúgy én, az olvasó is, mindenütt magamat látom, szembesülve magammal, miképp mi, olvasók, mindenütt magunkat látjuk, szembesülve magunkkal. Ahogyan állni próbálta s próbáltuk a szembesegülhetetlen viharok sodrását, ahogy kijutni próbáltunk a kényszerpályákra taszító rossz döntések labirintusaiból, sokszor és sokadszor is mindhiába, ahogy hinni kényszerültünk az illúziókban: hogy ez a vonat, *„...a vonat elmozdíthatja a fáktól, bokroktól, paradicsomi helyről, elviszi, elviheti máshová, talán egy másik Paradicsomba, paradicsomibb Paradicsomba, a valódi legeslegleglegparadicsomibb Paradicsomba...”*⁷ Ádámot, az embert, a sorsüldözött, ezernyi határon is sorra átlökött, átkergett embert.

Mondom, többször lehettem „első olvasója” egy-egy munkájának, szerkesztőként, ilyen minőségben írtam valaha egyik kéziratáról, tér és idő különös metszéspontjában, az akkori sorokat, s most folytatván őket, a sorok immár e sorok tehát; ám gondolataim azóta csak olyképp változtak: többet éltem s még többet értettem meg abból a világból, melyben állandó s makacs köreit futja az értetlenség s építi légvárait a percnyi öntudat. Egy régi – s majd több más, régebbi – írást emelek hát ide s fűzök össze most, Ébert Tiborról, vagyis inkább gondolom őket, miként gondoltam akkor őket, mert papírra majd jóval később kerültek, mint ahogyan megszülettek, s immár tovább determinálódnak; addig kicsit a senki földjén húzódván egymáshoz, nem mintha fáznának ott, sokkal inkább a kíváncsiság közelíti őket, az összekapaszkodás vágya, a kiterjedés, hogy egymásba olvadva létrehozzák azt a jelentéstartományt, melyről külön-külön csak teóriákat gyárthatnak csupán; az axiómák persze bizonyíthatóak, előbb vagy utóbb, de legalábbis föltételezik a bizonyosságok, a bizonyosságszerzések lehetséges útjait, ezáltal ösztönöznek a megismerés izgalmára; a kreatív gondolkodás, az alkotás folyamata, a szellemi aktus nem más, mint ezoterikus szexualitás; nulladik típusú gyönyör a tér és az idő azon különös metszéspontjaiban, amelyek egyikét most e mondatok kezdik bennem és köröttem lassan lenőni, behálózni, átmagyarázni.

Igen: át. Odaátra. Ahol pedánsabb rendbe kell osztályozni mindent, ami látható, és mindent, ami a megszokott rend szabályai szerint azonosítható. Ahol – vagyunk.

De most inkább még itt maradnék; bár ez is valóságos, létező, az ottani szókészlettel körülírható hely. De vannak láthatatlan árnyékai, melyek egyikének virrasztó leple alatt ülve lapozgatom (lapozgattam, anno, de lapozgatom, maradván anno) Ébert Tibor esszéregényének kéziratát. Egy történetet, mely mindannyiunk története.

Itt, ahol, merthogy illenek már feloldanom ezt a rébuszt, itt, a Mont Blanc és Lyon között kis híján félúton, a francia Alpok egy másik bástyáján fonódik rám ez a történet, melyhez hasonlót magam évek óta terveztem-tervezek; vagyis

⁷ Ébert: *Utazás*, in: *Tűzfalak*, Napkút Kiadó, 2006, 91.

szeretnék tervezni; hiszen a tervezés folyamata már túllép az álmokon, s bennem még csak úgy jelentkezik mindez, miként ha álomból ébredő csodálkozik rá arra: emlékezik álmára. Nem gurult az el, mint gyermek szeméből reggel; megmaradt, jelen van, folytatja az üzenet továbbítását.

Arról szól ez a furcsa üzenet: az embernek, meglehet, valóban nincsenek gyökerei. Ismerős talán a mondat. Exupery klasszikus Kis Hercegének mondja; a rózsa? Nem emlékszem. Föl kellene lapozni a könyvet, de inkább a felejtés szégyenbélyegét választom most, hiszen ez is csak mélyíti a mondat értelmét, bizonyítja, hogy hajlamosak vagyunk feledni az alpműveltség ábécéjét, elszáradunk, sodródunk, ahogyan, igen, biztosan a rózsa mondja: *„...emberek? úgy vélem: elfogytak. Láttam négyet-ötöt nemrégiben; vándoroltak valamerről valamerre; nagy baj nekik, hogy nincsen gyökerük...”*

Ébert Tibor úgy bizonyítja ezt a tételt, hogy fordít rajta egyet. Családok múltját hitelesítő dokumentumokat helyez egymás mellé, családfák legmélyebb, legerősebb gyökereit ássa ki, hogy megmutassa, milyen távolról erednek; s korhadnak, szenesednek, kövesednek bár, de egyvalamire nem képesek. A túlélésre.

Néhány éve már annak, hogy nyugat-európai utak mentén, ottani élmények sodrában kis híján eltervezni kezdtem, mint utaltam erre, hasonló történetet. Megráztam képzeletben egy kört, mely konkrét volt és valóságos, a mai térképekre helyezhető, s amely körön belül elmesélhetővé válhatna ezer év magyar mitológiája, de amely kör belső magja, centruma a krónikában még csak nem is érintené a mai Ország feketére satírozott területét. Legnagyobb győzelmeink katasztrófáit, legnagyobb vereségeink végtelenített-öntudatlan ünnepléseit, legnagyobb meneküléseink nyomait és irányait ez a távolabbra csúszott kör tartalmazza; az, ami mára Hazának maradt ránk, ám ami egy titkos társaság, az időnként emlékezni összegyűlők vendégszobája csak. Ahol miénk a kopott bútor, a porlepte festmény, a lövedék nyomától hasadt táblájú könyv, a repedt kristálycsillár, a hallban halkán dúdolt dallam, miénk valamenyny vízfoltos fal, s miénk a nehezen nyíló ablak, amely azért tárul talán; miénk itt minden, amit létrehozunk; de kié lesz!? Kié lesz – ez is!? S kié lett az, amit létrehoztunk!?

Emlékezetünk krétakörökbe kapaszkodva őrzi, hogy konkrét helyzetekkel oldjam-magyarazzam a metaforát, a kelet- és nyugat-európai haláltáborokba hurcolt sok százezer magyar honfitársunk nevét és cselekedeteit, legtöbbszörük bűne annyi volt: magyarnak születtek; *„...egy volt a bűnünk csupán magyaroknak vallottuk magunkat magyarnak vallottam magamat bűnbakok lettünk bűnbak lettem... ki a magyarokkal át a dunán az aki a magyar nemzeti határokon kívül rekedt az számoljon azzal hogy előbb utóbb kitelepítik szülőföldjéről internálják hogy fait accompli elé állítsák a nagyhatalmakat fait accompli...”*⁸; s mennyien éltek le életüket emigrációban, száműzetésben, menekültként, lassúdan foszló öntudattal őrizvén kötéseiket az anyanyelv-hazához? És az anyaországhoz – a kifejezés nemes, mély, nem üres frázissá koptatott jelentésében. Mert abban a szó a családot, a gyermekkort, az eszmélés éveinek kapaszkodóit, a biztonságot, az élet teljességének megértéséhez

⁸ Jób könyve, i. m., 268.

vezető út kulturális, nyelvi kötéseit, az identitás szellemi alapot, hátországot jellemző pontjait jelenti; az élet szerethető s élhető teljességét. Mert a szó maga a mindenség, a mindenség maga, még észrevétlen élsz, de lassan észleled: „A szavak, mással- és magánhangzók, a beszéd teljesen belepett, bokrok, fák nőttek belőlem, körülöttem, és lábaim, a gyökerek egyre mélyebbre fúródtak, szerteágaztak kapaszkodva...” (Etűd). Ami, mikor kiszaggatnak abból, amikor elveszítjük, nem fáj annyira, mint az a kérdés: de kié lesz? Kié lesz – ez is? S kié lett az, mit létrehoztunk?

Hová tűnik, minduntalan, a szó, a bölcsesség, az értelem szelíd ereje az erő szertelen gyűlölete elől? Hová tűnik, oly illanóan, a pillanat, melyet elszalasztunk; s már csak rezignáltan konstatáljuk: a gyűlölt múlt általunk is újfent szeretve, „Ellenállhatatlanul benyomult a tudatba szavaival, mondataival a fanatizmus kiváló goebbelsi módszereivel. Erkölcsi rendje a gyűlölet főpapjaként bizonyította egy embertelen, gyilkos elv magasrendűségét, életrealitását, jövőjét. Elhitette, hogy a nap a hold, a hold a nap, a sötétség a világosság, és fordítva: s ez tény, valóság, megfellebbezhetetlen igazság. Bizonyossága: a tehetséges gazemberek a legveszedelmesebbek, mert a gazemberség, a bünyőzés önmagában, képességek nélkül hatástalan, béna megnyilvánulás. Minden gazember, bűn, bűntény tehetség nélkül semmit sem ér. És szükségtelen az erkölcsi posztamens / morális fundamentum. A cél szentesíti az eszközt. A machiavellista tézis töltötte ki minden szavát, mozdulatát és embertelen következményeit. (...) Micsoda történelmi metamorfózis, történelmi déjà vu, mementó, bizonyosság a kicsi ember, a »stepszli« szellemiségének a klónozása, feltámadása, újrászületése, hasonmása... a tetszhalott feltápázkodása, megnyilvánulása megidézve saját magát. Itt is, ott is. Nálunk és másutt. A parlamenti demokrácia keretében. Goebbelsek élnek, vannak, szónokolnak, hadonásznak... kísértetfigurák. Szeretném azt a kacsintást végképp letépni arcomról, testemről, kiszabadítani tudatomból, szeretnék megtisztult arccal előretekinteni és megtisztult testtel nekiindulni az időmnek, belekapaszkodni a jövőbe így... A »stepszli« kísértetei nélkül. Vagy lehetetlenség?...”⁹

Korántsem az. Keresztény, humanista igazságunk őrzése, védelme közben támaszkodhatunk akár Ébert Tibor életművére, például. Amely egy város glóriájában formálódott, hisz, miként ő maga írja, „Magyarságom és európaiságom Pozsonyban született”, olvassuk ezt, és azonnal érezzük, nem csupán a mondat elsődleges közlendője, megállapítása nyomán, hanem annak mögöttéséből, hiszen a tény látszólagos szűkszavúsága nem egyetlen író, hanem egy nemzet lehetséges bölcsőinek egyikét is megnevezi, s így, ezáltal, máris olyan egyetemes sodrás magjában érezhetjük magunkat, amely a szellemi rádőbbenések forgószeleihez hasonlatos csupán, áradnak gondolataink, pontot tenni nem merünk, nem merünk pontot tenni, mert az lezár, elpusztít valamit, tudjuk, tapasztaltuk, minden kített pont egyben határkő, lezárás, érezzük, itt már minden esély deformálódott, hát inkább legyen végtelen a mondat, jöjjön a szóforgószerű, amely forgószerűben Ébert Tibornak volt szerencséje egy lebírhatalatlan életművet létrehozni, még ha ez az életmű oly nehezen akart is könyvekben manifesztálódni, nem az író szándékán múlva persze, hiszen

⁹ Ébert, A kacsintás, Napút, 2008/1., 87–90.

„tornyos könyvhalmai”, helyesebben kéziratthalmainak sokáig töredékét, dísztelen paperbackjait vállalta csak fel hosszú-hosszú ideig kiadó, *„Ébert már emberemlékezet óta 'előjegyzésben van' számolnak vele jövőre mindig jövőre fogják biztosan színre vinni Ébert tegnapelőtt meghökkentően holnaputáni volt holnaputáni amit írt tegnap már tegnapelőttinek ítélték ma a holnap és a seidő egyszerre akarja megkaparintani a holnapután pedig majd verheti a fejét a falba miért szalasztotta el”* (Tarján Tamás), s akkor még nem beszéltem a terjesztés bugyirairól, annak zugaiban megjelent könyvei is boltok raktáraiba zúdultak csupán; ám lebírhatatlan ez az életmű, és gyarapító, értékmentő, értékre nevelő, mint amilyenek egykori iskoláink voltak, a jó iskolák persze, és ezt a jót tessék szíves lenni nem rosszul értelmezni; mondom: azonnal érezzük, Ébert Tibor első mondata után, hogy a szellemi gazdagodás nemesítő órái várnak ránk, kezdve lapjai forgatását; az emlékek áradását előbb egy szuszra, majd vissza- s visszalapozva engedjük szívünkig, mert ott is hat ez a könyv; ez a mélységes humanizmus, amelyre csak – minden csalódása és keserősége ellenére – a fölmutatott szeretet képes; múltunk, nemzetünk, tanítóink, és, igen, még kudarcaink szeretete is, mivel minden – miként a szerzői előszó utolsó szava kimondja – örökségünk; és minden elherdált örökség – miként a könyv utolsó két szavából áthallik – összetört tükör...

Őrizni kell tehát a könyvet, gyarapítani lapjainak tartalmát. Mert, lépjen ide csöndben Esterházy János intése: *„a magyar századok folyamán a könyv”* mindig büszke és előkelő szerepet kapott *„abban a vállalkozásban, amelyben nemzetünk jogát és igazát Európa gyepűin kiharcolta, ahol igen sokszor nem önmagáért, hanem a keresztény gondolatért és életformáért vértelt és hadakozott a körülötte özönlő vak erővel. (...) A kard és a könyv a magyarság legnagyobb és legnehezebb történelmi pillanataiban mindig egymás mellett él. (...) a magyarság helyes úton jár, ha nem téveszti szem elől, hogy a kis nép elsősorban szellemi értékei útján érvényesülhet és szólhat a világhoz. Ha ennek a teljesítménynek a mértékével mérik a nemzeteket, bátran és emelt fővel nézhetünk az ítélet elé.”¹⁰*

Ám elveszejt az, mindenképpen, ha el nem is vész. Mert ha nem herdáljuk is el – lesz, aki elveszi. Csellel vagy erőszakkal. Elveszi, mert mi már egybegyűjtöttük, s ő miért kezdené előlről!? No de ne legyünk; milyenek is? Cinikusak? Aligha lehet másképp közelíteni – eredendő eredőink felé... Amelyekről Ébert regénye, most épp ez, s az a néhány, a könyvet mintegy előkészítő, beharangozó, a szívtájéka idegeit kellő izgalmi állapotba hozó novella, most épp ezek, de hát amiről az Ébert-életmű egésze mesél.

De ki is maga a mesélő? Beszéljünk róla, újra, itt is, mert szükséges; mert hatalmasak ímhol a közöny Jerikójának falai...

A szerző jelentős alkotója kortárs irodalmunknak – s még akkor is így van ez, ha erről mind a kortárs irodalom hangadóbb része, mind az – általuk erősen befolyásolt – olvasói réteg nehezen, nehezebben vesz, vett tudomást. Így volt élete során, s így van halála után; kilencven évét élt, makacsul adván közre maradandó értékű könyveit, s szinte neve mellé tapadt az a toposz, melyre még utalni fogok, de kezdjük el itt is ezek sorát, mondjuk, Pósa Zoltánnal: *„Van*

¹⁰ 1941-es beszéd részlete, elhangzott a pozsonyi Madách Könyvesház megnyitóján.

egy nagy magyar író, akivel kapcsolatban szinte mindenkinek lelkifurdalása lehet, aki valaha is foglalkozott irodalommal.”¹¹ Így igaz – s ezt a képet tágítja személyes emlékképében Koppány Zsolt is: „Ébert Tibor anzikszai. Máraitól és Szalatnai Rezsőről, Hummelről és Liszt Ferencről, Bartókról és Kodályról, az Albrecht családról és Bél Mátyásról üzen a lapokon, melyeken, mint a könyv borítóján, a pozsonyi vár tündököl, hol kékben, hol aranyban. (...) Akkor még nem tudhattuk, hogy pár héttel később az ismert irodalmi hetilapban egy rádiókritika kapcsán a fiatal recenzens nem tudja, hová is kell tennie Ébert Tibort. Mert még nem hallott róla? Ezt nem tudhatjuk meg, csak annyit, hogy nem igazán ismert, s hogy a műsor nem segített abban, hogy megismerjük. A könyvből maga az érintett válaszol: »Azt hiszem, Voltaire-nek igaza van, aki azt vallja, hogy az irodalmi élet nem mindig egyenlő az irodalommal. Van belső irodalmi élete az embernek, és ez a fontos. Ez kényszeríti vallomásra.« Ülök, »a pórusaimat látni«, ahogy küszködnek a torlódó idővel, a forrósággal, a megemésztendővel, a hegedűszóval, amely most csendül föl váratlanul. A tűnődés belső csöndjében arra gondolok, vajon mégis, mitől lenne ismert az ember? Ha nem vesz részt az úgynevezett irodalmi életben, és csak a belső életét éli? És hiába a párizsi, lyoni, grenoble-i színházi bemutatók, hiába az öt franciára lefordított dráma, hangjátékok sora idehaza és a tucatnyi könyv. Ja, ha a kánon úgy ítél, hogy sorstársaiddal a sülyyesztő szélére lépj... Mire fölcsozódok, üres a tér.”¹²

De nem általa marad egyre üresebb. Ő – kitöltötte. Fontos műveket bocsáttott közre; kezdve abszurd drámáival, amelyekkel mintegy hangsúlyozta: az a fajta színházi-színpadi forradalom, amelyet Beckett és Ionesco nevével szokás leginkább fémjelezni, megvalósítható magyar nyelven, magyar történelmi parabolák alapján. De identitást erősít college-regénye, a *Jób könyve*; aminthogy a Felvidék sülyyedő magyar emlékeinek őrizői irodalomtörténeti esszéi és sorsvázlatoknak olvasható novellái, kisregényei; sőt – nota bene – lírai munkásságának jelentős része szintén e tárgykörbe sorolható.

Gondolván itt nem csupán életrajzi ihletésű, poszt-epikus versbeszédeire, hanem azokra az akusztikus remekekre, melyekkel – nem utolsósorban – irodalomtörténeti folytonosságot teremtett a század első harmadának felvidéki avantgárd kísérletezői és a századvég posztavantgárd törekvéseinek képviselői között. Szólni kell, azonnal, a fentebb említett collage-regény mint meghatározás indokoltságáról. Természetesen Ébert nem a kívülről építkezés, a – sokszor nem igazán szerencsésen választott – másoktól származó gondolatpárok és kifejezések egymásra csúsztatásával, szinkronjaival vagy azok aszinkronjaival él, hanem saját életművének fontosabb (vagy, időnként, annak első megjelenési helyén nem középpontba állított) motívumaihoz tér vissza, hogy azokat – nemritkán stílusbravúrok kíséretében – még inkább elmélyítse, még inkább aláhúzza, még inkább nyilvánvalóbbá tegye.

Eddig tárgyalt munkája, bár már egyebek is szóba kerültek, s fognak még, de, hogy sűrűbbre szőjük szavunkat – *Eredők és közelítések (Vándorkönyv)* – első megközelítésben családregényt ígér, három-négy generációval korábbról,

¹¹ MNO, 2006. okt. 14. (<https://mno.hu/grund/ebert-tibor-pozsony-szerelmese-473422>)

¹² <http://mek.oszk.hu/10200/10250/10250.htm>

az ezernyolcszáztizenegyes évvel indítva. Alig néhány oldalt lapozva a kéziratban máris meglepődhetünk azon a részletgazdag háttérábrázoláson, amelyet persze Ébert a fontosabb pillanatokban korábban sem hanyagolt el, de amelyet most mégis tőle kissé szokatlannak, bár korántsem fölöslegesnek érzékelünk. Mintha azonnal jelezné ezáltal: kicsit többről, kicsit másról akar most szólni, nem egyetlen család – korokon és korszakokon átívelő – történetéről.

Jóval inkább magukról a korokról és korszakokról, amelyek behálózták a családokat, befolyásolták az egyes személyiségek fejlődését; igen, alig áll össze bennünk az írói szándék képe, máris elének sűrűsödik az első drámai szituáció: Krcmarek Milos monodrámarészletként olvasható dühkitörése, amely lélektani bravúrbrázolása mindannak az etnikai ellentétnek, identitásválságnak, az egymással keveredő kisemberi gőgnek és gyávaságnak; mindannak a föl-fölizzó közép-európai habitushátusnak: a méltóság mulandóságának, melynek (is) köszönhetően – Dunának, Oltnak máig sem egy a hangja.... S amely monológ – egyébiránt – Ébert regényének kiváló pillanatban megjelenített belső, rejtett mottójaként is fölfogható.

Ezzel máris szögezzük le: az író – bővítsük határozott jelzőkkel már leírt minősítésünket – nagy, korszakos, jelentős művet hozott létre. Tartalmában egy fontos alap- alkotóelem: maga a közép-európaiság, a kis nemzeti identitásváltozás – fejlődés és torzulás – regényét alkotta meg; formájában pedig tovább mélyítette azt az eszközbravúrt, amellyel (nem félve attól, hogy esetleg zavaróan hathatnak a stílusjegyek váltakozásai) lírai monológokat, prózai textusba ágyazott egyfelvonásnyi jelenetet, vagy – és természetesen – a rá olyannyira jellemző, lüktető prózaversindákat épít a regényttestbe, mindvégig figyelve a részek egymásba és egymáshoz záródó, szoros illesztésére. Amely, így, még inkább kiemeli az egymáshoz erőszakkal illesztett nemzettestek valós összetartozásának folytonossági hiányait; mindazt a kataklizmát, amelynek eredményeképpen egy eredőiben folyton-folyvást tektonikus mozgásra kényszerített, kényszerpályákra állított történelem fogad be és taszít ki bennünket, itt, egyazon pillanatokban.

E ponton ismét ideje, hogy utaljunk a narratívákra: a kisebbségi sors tényszerű lenyomataira. Arra: a nagyhatalmak döntéseit elviselni próbáló, az erőszakos úton identitás-tükrözésre, sorsváltásra kényszerített embertömegek életmódváltzásait miként vette vagy nem vette figyelembe a hatalom, hogyan szolgálta, ha szolgálta, érdekeiket a jogfosztottság közepette a politika? Amikor, csontig hatolóan, minden esély deformálódott... Ennek paraleljét hűen tükrözi egy Esterházy Jánoshoz fűződő pillanat: *„Esterházy a Népszövetség Ligák 1932-es bécsi kongresszusán megtartott felszólalásában, bár csak a napirendhez való hozzászólásra kapott engedélyt, elmondta, hogy a Népszövetség magatartása egyáltalán nem felel meg az elvárásoknak, hiszen a kisebbségek panaszainak intézését nem elég csupán adminisztratív úton végezni. Kifejtette, hogy a Népszövetség magatartása miatt a megoldatlan kisebbségi kérdés Európa békéjét veszélyezteti. A Népszövetség munkájára irányuló kritikája annyira éles volt, hogy a kongresszus sörös elnöke, Josip Wilfan félbeszakította az ülést...”*¹³ Éles, határozott kiállás – emlékezzünk erre

¹³ Idézi Molnár Imre („Sem gyűlölettel, sem erőszakkal”, 25.)

(is), amikor meghúzzuk végső mérlegünket a „pör” tárgyában. S emlékezzünk erre, amikor a nagyhatalmak általános döntési folyamatait, vagy épp azok hártását, adminisztratív úton történő félresöpprését figyeljük, akár már mindennapjainkban. Önmagában döbbenetes félmondat erről példának okául Jeszenszky Géza 2015-ben kelt észrevétele: *„Ma elkeseredéssel állapíthatjuk meg, hogy pillanatnyilag vesztésre áll a nagy pör, a méltányos kisebbségpolitika ügye, ami egykor a magyarországi nem-magyarok jogairól szólt, de 95 éve a magyar nemzetről leválasztott nemzetrészek jogaiért, már nem is jobb sorsáért, csak pusztán túlélésükért folyik. Sajnos, ez a pör csak a magyar szívekben folyik, nem az illetékes intézményekben és fórumokon, tehát nem az Európai Tanácsban, még kevésbé az Európai Parlamentben vagy a brüsszeli bürokrácia sok ezer munkaszobájában.”*¹⁴

Mint tudjuk, visszautalva Esterházy szavaira: a Népszövetség azóta már megszűnt...¹⁵ De velünk maradt Ébert regénye, mely – mind műfaji, mind tartalmi értékeit figyelembe véve – a kortárs magyar széppróza kiemelkedő értéke. Olvasása, a közben megszerzett élmény: szüntelen honfoglalás. Ahogyan a medrét vajú ér lökődik újra s újra földtorlasznak, sziklának, átverekedve magát rajtuk; alámosva, ha kell, hegyoldalakat is, csak kivívhatta ott jogát és helyét: a medret, amelyben szélesedhet, folyammá nőhet, amelyben otthon van, bár szüntelenül úton s szüntelen körforgásban... *„Annak”, tűnődünk csak el egyetlen pendítéssel utalva ismét Esterházyra, „aki ebből a talajból sarjadt ki, természetes parancs ez, a táj, a folyók, a lélek parancsa, amely tisztán zeng és megértést hirdet a pillanatnyi légköri zavarok ellenére is. Igen, ki merem mondani, hogy a szlovák–magyar megértés történelmi szükségesség itt a Kárpátok bércei alatt. Itt más törvény nem lehet úrrá, csak az ősi föld és a természet törvénye.”*¹⁶

Ezt érezzük amúgy minden Ébert-mű olvasása után; még veszteség-krónikáiban, hiány-leltáraiban, az elrabolt idő énekeiben is; s különösen igaz ez az *Eredők és közelítések (Vándorkönyv)* című esszéregény lapjainak forgatása közben. Egyfajta sokadik honfoglalás krónikája rajzolódik elénk; mesteremberek és kereskedők indulnak útjukra a távoli, messzi múltban, hogy egy számukra is elképzelhetetlen helyen megpihelve célba érjenek, egzisztenciát teremtsenek, családot alapítsanak; talán valóban Ébert Tibor őseinek származását, sorsát ismerhetjük meg, ám ennél jóval összetettebb az eredmény: a pressburgerlét karakterének rajzolata.

Pozsony. *„Német, szlovák, magyar, zsidó: egymásra rakott téglák, téglafal, falak. Rám csavarodik folyosók, évek, századok galaktikája” (Jób könyve).* Magyarok, németek, szlovákok, zsidók otthontalan otthona. Mert ez a város valakiket mindig kijátszott valakik ellen; illetve: dehogy a Város! Csak azok, akik őt, a várost is, ezt az élő, eleven, lüktető, a földrajzi helynél jóval többet jelentő, lélekkel bíró történelmi képződményt játszották ki – valamiért, valami ellen. Történelmi képződmény; szellemi epicentrum; nemzetek és emberek

¹⁴ Jeszenszky Géza: *Perben a nemzeti kisebbségek jogaiért*, elhangzott a BTK Történettudományi Intézetének 2015. június 2-i emlékkonferenciáján.

¹⁵ Hivatalosan 1946. április 20-ig működött, ekkor Esterházy János már Szibériában raboskodik

¹⁶ Molnár Imre, i. m., 200.

sorsának kohója; Pozsony. A város, amelynek családi eredői Ébert regényében Szászországban, Morvaországban, Triesztben tapinthatóak ki az idők szövétének át; de mások talán Európa más tájait neveznék meg. A lényeg a közelítés; mert csavarva egy kicsit a szó értelmén már az író módszerét boncolgathatjuk. Úgy közelít történetéhez a szerző, mintha műholdas fényképfelvétel nagytódná lassan előttünk; először a távlatos dimenziók, majd szűkebbre fókuszálódik a kép, s kuszálódik, szűkebbre, az egyéni sors.

Amit sokan, sokféleképpen megírtak már. De nem a történet ismétlődik, hanem az élet. Amely, mint földrengés sújtotta szigetek, tektonikus mozgásra kényszerítve halad valami biztos, valami megnyugtató felé, keresve azt, de csak újabb s újabb emberi, történelmi kataklizmákba torkollik minden út. Ám minden vándorlásnak krónikása is születik. Egy útnak olykor több; de minden mondatra szükség van az emlékezés oszlopához. Amelyet ha állítani elmulaszt egy nemzet, akkor vesz el az idő számára, örökre. Ébert Tibor életművét áldozta ennek az oszlopnak, ezért az oszlopért. Mint minden munkája, ez is: eredő és közelítés. Szüntelen honfoglalás... *„Márai Kassáé, Ébert Pozsonyé: mindkét polgári úrnok kívül a területen. Kiűzve a Paradicsomból, fűlig a józan mindennapokban, sosem feledve az Éden édesbús emlékeit. Nincs a helyén, de ugyan ki van ma itt a helyén, gyökereikről letépett, kifosztott és énjükből kiforgatott magyar milliók? Nincs a helyén, de köszönjük, hogy van nekünk.”* (Koncsol László).

Itt, a tér és az idő e különös metszéspontján, tűnődtem akkor és ott, s tűnődöm azóta is, sem itt, sem ott, illene magyaráznom valamelyest azt, hogy miért ily fontos ez a terrénum. Bizony, nem ártana végre. Mert innen nézve – látom azt, amit ott elfednek a hétköznapiak. Mert onnan nézve – látom azt, amit itt feledésre ítélnének a szüntelen késő holnapok. Mert itt eldönthetem azt, amit egyébként Ébert regényének hősei sem döntöttek el, csupán – valamely megmagyarázhatatlan oknál fogva – mindig a nehezebbet, de legalábbis mindig a kihívásokat és nem a biztonságot választották; azt hívnak, hogy döntéseik következtében hazát választottak. De, én, itt és most, választhatok-e? Mint a Mont Blanc csúcán a jég, oly síkos itt minden döntés.... Mosolygok, tréfálok, hiszen egy nagyon jó könyv kéziratával végeztem e pillanatban; s végeztem valami mással, amiről részletesebben szólnom végképp nem illenék, de ráutaló körmönfonttságot azért gyakorlok egy félmondat erejéig, mert hiszen azt is ezek a kéziratlapok; igen, azok, hisz *„a magyar létünk azonos a magyar szellem és a szó létével”* (Esterházy), súgták meg nekem. No és a hegyek, az utak, az eredők, amelyek egyike Ébert Tiboréval is közös; azzal az íróval, aki két évtizede itt élt, nem messze ettől a ponttól, itt, Lyonban, talán láttam is azt a hetedik emeleti ablakot arrafelé autózásom közben, amely mögött ott ült, a konyhában, és novellákat írt – magyarul.

Amelyek hazahozták őt; amelyek, őt, hazahozták.

„Így a saját bőrén tapasztalhatta meg – idézem immár Filip Tamást – a kisebbségi lét összes nyomorúságát. Ez iránti érzékenységét ma sem vesztette el, pedig évtizedek óta Budapesten él. A trianoni békediktátum következtében határfolyóvá vált Dunát sokszor úszta át, Ébert Tibor tehát sokszoros határátlépő, sőt határsértő. Mintha nem lett volna képes végleg elhagyni Pozsonyt, amely azóta is úgy ragyog az ő személyes égboltján,

mint a nap. (...) nehéz eldönteni, hogy az avantgarde ethosza épült-e be a személyiségébe, vagy írói személyiségét növesztette az avantgarde köré. Nyughatatlan ember, aki azonban gyökereit biztos alapokra mélyeszi, olyan avantgardista ő, aki töretlenül bíz a hagyományokban, megszenvedett és megvallott értékekben. Közép-európai értelmiségiként számtalan kihívással kellett szembenéznie, amelyekre sikerült mindig egyéni, de mégis egyetemes választ adnia. Művészetének vonzerejét megérezték azok is, akik gondolkodásmódjukban, világszemléletükben nem állnak vele azonos oldalon. Ébert azonban mindig határozottan ellenállt a csábításnak, és megmaradt a nemzeti-konzervatív oldalon. Ha megkérdeznénk, mennyire talált itt közösséget, nem tudjuk, mit válaszolna. Mindenesetre nehéz őt elképzelni egy csoportképen...¹⁷

A szüntelen bolyongás az idők s a terek korlátai között az időtlenség s a korlátoknélküliség illúzióját keltik. Ezért, hogy indokolt, de indokolatlannak tűnhet a dimenzióváltás történetünkben; de ideje egy kicsit Ébert arcképét még személyesebbé tennünk. Az iménti idézetnél pontosabbat kevésbé találunk; találóbbr magyarázatát annak, hogy miért s miként maradt magányos alkotója irodalmunknak, noha mind humanista fölfogása, mind engesztelhetetlen szellemi-alkotói küzdelme a diktatúrákkal szemben, mind kiállása, vállalása, állandó s állhatatos fölmutatása sorsfosztottsága tényeinek, a magyar nemzeti eszme értékmentése, a hagyomány őrzése és továbbépítése, átörökítése a mind korszerűbb irodalmi irányzatokba, stílustörekvésekbe – mind-mind olyan erény, mely együttesen kiemelkedő s követésre méltó, de külön-külön is számos felületét érinti a közösségi tereknek, csoportosulásoknak. Ám a Filip által említett „csoportkép” valóban nehezen képzelhető magunk elé, legfeljebb úgy, ha montírozunk egy klipet. Melyen először Ébert beszélne Szalatnai Rezsőről: *...nagyon jelentős személyisége életemnek; sokat köszönhetek neki, úgy is mint tanáromnak, mint barátomnak, mint mesteremnek. Azt a közép-európaiságot, azt az európaiságot, amelyet hordozok magamban, s amelyre oly büszke vagyok, nagymértékben neki köszönhetem. Ha az ember, természetes módon, túl is szárnyalja, vagy – bizonyos kérdésekben – eltérően gondolkodik, életművét alakítgatva, egykori mestereinél is, mégis, el kell mondanom: Szalatnai nélkül talán nem lettem volna az, aki vagy ami lettem. Hiszen a legfontosabb a kontinuitás; az elődök eszmeiségének továbbvitele, továbbadása, vagy legalább életben tartása.¹⁸ Ugrik a képkocka, hallgassuk, egyetértő kontinuitással, azt, ahogyan már Szalatnai beszél Széchenyiről: [vallotta, hogy] *„Nem kívánhatjuk nemzetiségünkétől sem, hogy érdekeik ellen cselekedjenek. El kell ismernünk sajátosságaikat, nyelvüket s meg kell őket nyernünk a dunai sors közössége számára. Azt az egységes, kilencszáz éves életformát, amelyet itt közösen kialakítottunk, közösen meg kell tartani és megvédeni. Nem másért, csak mindnyájunk boldogulásáért.¹⁹ De, mintha minden hiába lenne, csupán a hiábavalóságok nem; Szalatnai Rezső azt a pillanatot is felidézi máshol, melyet Ébert életében is sorsdöntőnek nevezünk, azt a bizonyos má-**

¹⁷ Filip Tamás, *A sokszoros határátlépő* 85 éves, Magyar Napló

¹⁸ Beszélgetés Ébert Tiborral, kéziratból

¹⁹ <http://www.szozat.org/index.php/emlekezet/tartalommutato/11024-szalatnai-rezso-szechenyi>

jus 15-ét: „Láttam, hallottam, amikor a nemzetgyűléssé emelkedett pozsonyi megyeháza nagytermében bátran tiltakozva nem szavazta meg a szlovák zsidótörvényt, vagyis az embertelenség tág kapunyitását. Láttam, amikor szembeszállt ugyanott miniszterekkel s Hitler szlovákiai prokurátorával, Karmasinna, aki gyűlölte s legszívesebben elpusztította volna pártjával egyetemben.”²⁰ Pedig, s mert, hogy bizonyosak legyünk, Szalatnai nyomatékosítja: „A háború alatt a szlovákiai magyarok – akik a zsidókat önmagukat kockáztatták, kezdettől fogva támogatták, védték és mentették – elsősorban erkölcsi alapon utasították el az árjásítást.” Látjuk tehát, érezzük, értjük mind ama máig sem csituló mélyebb okszolgáltatást a jogfosztottságra s a jogfosztottság beismerésére – látjuk, egy nagyon tágga növesztett kép által Filip metaforikus megfogalmazásában, ha látni akarjuk. S látjuk e megvilágításban Ébert sűrűn felbukkanó önarcképét: „árvaságom fakult / repedt tapetái / a magánnyal kibélelve / az öntudat / emlékezés létezése / létezés nemlétezése / vagyok lenni nélkül / lenni vagyok nélkül”.

Az idézet összetettsége tehát így utal s vezet a látszólagos időugrásra; mert Ébert első futása, menekülése természetesen még arra az időszakra esik, amikor véres valósággá válnak Esterházy János cassandrai jóslatai: „Mi békés együttélést akarunk a szlovákokkal, hisz minket egy szent és örök gondolat tölt el, mely nem ismer gyűlölködést, egyenlőtlen bánásmódot a Duna-medencében élő közös sorsra ítélt nemzetek fiai között...” „A magyarság Szlovákiában nemzeti kisebbséget alkot, és ezért teljességgel lehetetlen, hogy elfogadjon és magáévá tegyen olyan törvényjavaslatot, mely a többségnek jogot ad arra, hogy egy kisebbséget kitelepítsen. Veszélyes útra tért a szlovák kormány akkor, amikor a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, mert ezzel elismeri jogosságát annak, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen kiebrudalhassa. (...) azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellene, mert mint magyar és keresztény, és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.” Okot s ürügyet szolgáltatott így arra, amit talán legpontosabban Peéry Rezső definiál – innen még, persze, a szavak súlyának Ébert általi megjelenítésén: „A kommunista haza háborús bűnösként halálbüntetéssel sújtotta azt az egyetlen volt képviselőjét, aki annak idején megtagadta az igent a fasiszta haza alapvető törvényeitől. Szlovákiai bujdosásaink megszervezőjét, sok-sok emberi sors megmentőjét, a szíve gyökeréig Hitler-ellenes politikust így mérte meg Beneš Eduard restaurált köztársaságának jogítélkezése nem az elítélre, hanem önnönmagára zúdítva ezzel vádat.” A harc, persze, mondhatni, triviálisan örök, azt a pillanatot is, melyben Esterházy János döntése született, kegyetlen felhangok övezték. „Már (...) az első Szlovák Köztársaság idején volt olyan szlovák politikai akarat, amely a zsidó- és a magyarkérdést is egy füst alatt el kívánta intézni. Az ilyen szándék bizonyos, jövőre vonatkozó alantas német elgondolással is összecsengett. A szlovákiai németek vezére, Franz Karmasin a faji alacsonyabbrendűsége hivatkozva Szlovákiából minden zsidót, cigányt, magyart és más, ún. idegent el akart távolítani, és helyükre, az ún. »élettér« betöltésére százezer német családot telepített volna. Közismert volt Mach belügyminiszteri programjának

²⁰ Molnár Imre, i. m., 179.

summázataként az a mondás is, hogy »A cseheket elkergetjük, a zsidókat deportáljuk, a cigányokat összefogdossuk, a magyarokat kitelepítjük!«²¹ Summázzuk ugyanazon helyzetet egy művelődéstörténész pontos definíciójával: „...azok, akikkel [Esterházy] nemrég még együtt küzdött az autoritárius és nacionalista cseh demokrácia ellen a helyi önrendelkezésért, az idézett parlamenti felszólalás idején már a német nemzetiszocializmus vazallusai s egyszersmind haszonélvezői”²² voltak (Filep Tamás Gusztáv); és emeljük mondatainkat ismét a líra végtelen hegyvonulataira, egy Ébert Tibornak ajánlott vers „áthallásosan” is szuggesztíven pontos részleteivel: „deszkák résén fény nincs szó van / (...) Kivilágos alkonyaton / jajszivárványt lobbant a húr” (Szondi György: *Vonósegyes*).²³

S hogy az idilli múlt mennyire volt idilli, küzdelmek nélküli? Ezerhétszáznyolcvannégy október ötödikén több vármegye feliratot intézett a német nyelv életbeléptetése ellen. Ezekben leszögezték: a nyelv változával a nép erkölcsi is megváltoznak, veszendőbe megy a nemzet. És arra is figyelmeztetni próbálták II. József őfelségét, hogy új nyelv életbeléptetésére nem három év, hanem századok szükségesek. Mit mondana az utókor, ha őseik nyelve, nemzetisége gondatlan engedékenységek miatt enyészne el? A császár október 11-én adta tudtára a megyéknek: rendeleteinél továbbra is megmarad; tiltakozásaik őt igen elkedvetlenítették...

Ezerkilencszáznegyvenegy október 11-én, százötvenhét esztendővel később a pozsonyi Állami Magyar Gimnázium Arany János Önképzőköre megtartotta az évi második ülését. A magyarságtudat ápolását, a nemzeti identitás bizonyosságának őrzését Szalatnai Rezső, Peéry Rezső, Schleicher László, Antalffy Vilmos és mások irányították e híresen igényes gimnáziumban. Az említett ülés napirendjén aktuális gazdasági kérdések tárgyalása szerepelt; de sor került arra is, hogy Ébert Tibor VI. osztályos tanuló – három nappal tizenötödik születésnapja, s néhány hónappal az említett katartikus május 15-e előtt – hegedűn előadja diáktársa szerzeményét.

Botorság lenne azt állítani, hogy a szinte még gyerekeMBER önképzőköri diáknak hegedűjátéka közben eszébe villanhatott a százötvenhét esztendővel korábbi események különös árnyéka; s hogy akkor megérezte volna azt, amit jóval később egy történelmi parabolájában – ott Caesarról – így fogalmaz meg: „A demokrácia gyáván visszahúzódik, erőtlennül rejtőzik.”²⁴ És hogy ő itt és most nem mást tesz, mint hogy folytatja a régi harcot; folytatja a küzdelmet egy nyelv, egy nemzet megmaradásáért. Tiltakozik, B-dúrban épp, kisebbségi sorsba szorítottan, kisebbségi sorsa ellen.

Groteszk így a párhuzam? Talán igen; de mégsem tudom elfogadni ezt az ítéletet. Mert van-e groteszkebb magánál az életnél? Amely akkor ezt produkál-

²¹ Molnár Imre, *Esterházy János és más felvidéki embermentők üldözött zsidóság védelmében kifejtett tevékenységének főbb dokumentumai a II. világháború idején* (<http://erdelyiszovetseg.hu/images/rovatok/historia/MolnrImreEsterhzyJnos.pdf>)

²² Filep Tamás Gusztáv, *Peremmagyarok, háború idején* (A hagyomány felemelt tőre, Ister Kiadó, 2003), 205.

²³ Napút, 2015/6, 102.

²⁴ Ébert, *A Merénylet* (*Tűzfalak*, i. m., 21.)

ta: egy fiatal zenész a magyar nyelv és a magyar nemzet egyik jeltelen (hisz oly sok van!) gyásznapján lép először szélesebb közönség elé – még aligha sejtve, hogy évtizedek múltán íróként fogja szolgálni ezt a nyelvet és ezt a nemzetet. Íróként; bírva ugyan a nyelv hálóját, de már korántsem bírva a nemzet hálóját – hogy mindvégig jó úton járt, bizonyítja ezt az utóbbi elmaradása is...

Pedig hányszor visszatért köreibe; nem fogadván szót felvidéki földijének, Márai Sándornak, aki – 1943-ban! – így írt Naplójában: *„Elmenni innen, mihelyst lehet. Ha élek még, ha lesz eróm és módom, elmenni innen. Magyarul írni, odakünn is, a magyarság neveléseért dolgozni. De elmenni innen. Nem titkolom: megsértettek. Mennyit adtak az írók ennek az országnak, s mennyire megveti, lenézi ez az ország íróit! Hódol nekik, igen, mert tudja, hogy nemzeti hiúságának írókra is van szüksége, mint a parvenünek lakásában a képekre és nipperekre. De egy földművelésügyi miniszteri tanácsos, – aki, melleleg, az én adómból él, pereputtyostul – mindenütt az országban többet számít, mint akármelyik élő vagy halott író, akinek köszönheti ez a nemzet, hogy van és magyar. Nem haragudni. Nem panaszkodni, soha, senki előtt. Csak, mihelyst lehet, csendesesen elmenni innen. Nem: ha francia vagy angol, nem: ha cseh, román vagy szerb lennék, egy nemzet szeretete segítene munkámban. Így inkább egy nemzet szándéka és akarata ellenére kell elvégezniem azt.”*

Ébert Tibor – maradt. Igaz, szülővárosából elűzte őt a történelem, és sodorták az idők egészen Budapestig; ám itt megkapaszkodott. Lám, milyen egyszerűen hangzik ez a mondat; de olvassuk mellé az író néhány sorát klasszikus – és már szlovák nyelven is olvasható – munkájából: *„1945 július 5... elhagytam el kellett hagynom a várost nem önként hagytam el szülővárosomat... volt akit kitelepítettek... volt akit elhurcoltak... elkezdődött egy nemzeti exodus sajátos formája...”* (Jób könyve). Lüktető, sajátosan éberti sorok; a század éles ritmusai, kalapáló szívzuhogás, hangzásfelületté váló szavak, mondatok, mert nincs dallam, nincs lágy, szemérmes elfordulás, elfedés; Bartók, Stravinsky; motorikus aszimmetrikus ritmusközpontok antiromantikus ütés a hangsúly mert fáj a század és fájdalmát csak fájdalom enyhítheti fájdalom csak fájdalom enyhíthet az oltja ki hogy kiolthatatlan lüktetés ne keress központozást blazírt fegyelmezett technikát *„bolyongásaim után csak ez a bolyongás maradt hűségesen bolyongani bolyongani a bolyongás lettem az akarata értelmé lélegzése ocsúdás bizonyosság hogy vagyok bolyongásként mentem és vártam mentem és vártam”*. A zene határtalan; miért tűrné hát határok korlátait önmaga fölött a zenész maga!? Különösen így, hogy szülővárosából egy nacionalista diktatúra űzte el; az anyaországban pedig az internacionalizmus diktatúrája várta... *„Ébert Tibor a szavak, a jelzős szerkezetek, képek, metaforák, a gondolatritmusok érzékelő-kifejező erejét a végsőig feszítve próbára teszi – írja róla erőteljes szépséggel Fodor András. – Így sikerült a Jób könyve Pozsonytól Rajkáiig alcímű zárórészében a hontalanná válás, a kitelepítés apokaliptikus valóságát oly borzongatóan elevenné tenni, hogy aki olvassa, többé nem feledheti. Joyce Ulyssesének nevezetes zárómonológja óta kevés ehhez fogható hitelű szöveggel találkoztam.”*²⁵

²⁵ http://inaplo.hu/fodorandras/1994_A_revkalauz_lampai/s039_Ebert_Tibor/s039_Ebert_Tibor.html

Kétszer lépte át a szakítás szándékával országa határait. És mindkétszer visszatért. Igen: e két mondatból szándékosan hiányzik a haza mint metafora. Mert hazát veszít, aki szabadságát nem harcolja ki; de országot hagy csupán maga mögött, kit a megtorlás féelme űz. 1956-ban Salzburgig; megbecsült muzsikusa lenne talán mindmáig ő a zene egyik fellegvárának, a kamaramuzsika fővárosának; de hazatért. Kételyeit olykor nem rejtve véka alá, őszintén vallva meg lírája drámaibb perceiben: *„Tévedtem, amikor ide jöttem / egyszerű, százszor / Tévedtem, amikor visszajöttem / tízezerszer, százezerszer / Tévedtem, hogy itt születni, meghalni lehet / Tévedés ez az ország / ...Tévedés minden esély / Tévedés itt a történelem / múlt sirám jövő / Tévedés itt a bizonyosság / ígéret és tízparancsolat / Tévedések itt az imák, szitkozódások / örömhajtások, bánatmécsesek / Tévedés itt minden fogadkozás”*. De hiába a berzenkedés: a zene lehet nemzetközi, de a nyelv – nem. Harminc éven át az Állami Hangversenyzenekar művésze; másfél esztendei pauzával. Mert a hetvenes évek elején Lyon magához öleli, nem engedi, hazát kínál a művésznak: színpadot drámai műveinek. Igen: a zenész ekkor már a nyelv robotosa is; versek, novellák, hangjátékok, színpadi művek jelzik egyre biztosabb útját az írónak. De színpadot Lyon, Avignon, Párizs nyit számára; amit ő hangos sikerrel viszonz.

És – hazatéréssel. Mert talán kíváncsi arra: lehet-e próféta saját hazájában is!? A válasz nem maradt el. Csupán a siker. Csupán a bizonyítás lehetősége. Csupán a fölismerés; csupán az elismerés. Csupán ez maradt el. Ugyanakkor: tucatnyi munkája jelent már meg magyar és francia nyelven (Chagall-versciklusát a Chagall-múzeum féltett kincsei között őrzi; életművét a *Cambridge-i Világirodalmi Lexikon* is jegyzi), mire rendes tagjává válik a Magyar Írószövetségnek. De a legfájóbb pontja ennek az életútnak, nem csupán neki, de barátai és kiadói számára is, korszakos jelentőségű drámai munkásságának sokáig mostoha sorsa; könyv alakba rendezett drámai műveinek kiadásáért hiába harcolt, hiába kilincselte éveken át több kiadó, számtalan alapítvány kuratóriumánál vagy a Márai óta semmit és semmiben sem változott miniszteri tanácsosoknál, parvenü bankigazgatóknál... *„Magyarországon a Mohács utáni évtizedekben legtöbbször akadt nyomda, hogy Bornemisza Magyar Elektráját vagy a Balassi Menyhárt árullatásáról szóló komédiát azon nyomban kiadja. Jelenlegi kultúránknak az utókor előtt alig menthető hiányossága lesz az is, hogy a jövő érdeklődője és kutatója nem fogja tudni fellelni a magyar írók jelentős drámai műveit. Ez a sors fenyegeti Ébert Tibor drámai űve-jét...”* – hangsúlyozta Hubay Miklós is; de sokáig nem volt, nem jött segítség; élete utolsó évtizedében, átlépve hetvenötödik születésnapját, indultak meg lassú csöppekben – Szondi Györgynek, a Napkút Kiadó áldozatkész vezetőjének jótárból – kiadatlan kéziratok a könyvesboltok polcai felé.

Igaz – addig is kézbe vehettük néhány jelentős művét. Így prózáinak terjedelmében szerény, ám tartalmában mindenképp legfeszesebb, legsokkolóbb, azaz: legjellemzőbb darabjait. A kritikai méltatás nem a kiadói utószó feladata, melyek közt ezek egyikében írhattam pár mondatot; bizony, elodáztam ott magam is egy hosszabb lélegzetvétel lehetőségét; annyit azonban leszögeztem: e kötet, amely az író hetvenedik születésnapjának tiszteletére készült, Éva asszony, a kitartó, áldozatkész feleség és egy amerikai könyvtári

alapítvány mecénási támogatásának árán, fényesen bizonyítja, hogy jelentős írói életmű született itt, szinte az ismeretlenség homályában. Mert, bizony, ez a jelző jellemzőbb, bár tisztelői, kortársai oldani, enyhíteni próbálták, nemegyszer. *„Őszintén remélem, hogy az idén hetvenedik esztendejét betöltő Ébert Tibort nem kell bemutatnunk sem a szakmának, sem az olvasóknak, hisz a pozsonyi születésű író, költőt jól ismerik s becsülik. Gondolom, művei aktualitását nem kell kommentálni, most, amikor nyelvtörvényekkel s különböző praktikákkal akarják a magyar kisebbségeket önazonosságuktól megfosztani”* – húzta alá, Ébert jelentőségét fokozottan is kiemelve, köszöntő szavaiban Nagy Gáspár.

Főntebb már utaltam írásművészetének sajátosságaira; most kiegészítve azt annyit tennék hozzá: mintha a zene legújabb irányait követte volna stílusa kialakítása során. Ahogyan Stockhausen törekedett „egy kompozíció valamennyi elemének egyenrangúságára”, ahogyan a punktuális zenére épült a szeriális, egyesek szerint előadhatatlan zene, úgy zúdulnak, áradnak ránk Ébert Tibor mondatkottái; egy sajátosan és egyedien magyar posztmodern szimfóniáiként. Amelyekben a szimmetria maga az aleatória; az a folyamat, amelynek lefolyását nagyjából előre ismerjük, részletei azonban a véletlentől függenek. Ahogyan nagyjából és egészében mindig is kiszámítható egy magyar művész sorsa ebben a hazában; talán még az a véletlen is, hogy egy majdani magyar író, tizenötödik születésnapja előtt három nappal (még egy elmaradt feltámadás!...), október 11-én ad hegedűkoncertet – azon a napon, amelyen másfél évszázaddal korábban már béklyó vettetett magyarságára.

Béklyó vettetett magyarságunkra. Nem először. És nem utoljára.

Magyarságára – és magyarságunkra. Mit lehet, mit kell tenni hát? Mi legyen a döntés? Maradva menni, mégis? Lenni, eltűnve? Eltűnve lenni? Elmenni? Itt maradni? Új hazát, új identitást választani, úgy, hogy a régit gyökeresen kiirtsuk magunkból, vagy táplálni valamiféle makacs ragaszkodást a „magasban lévő haza” iránt, de – elmenni? Akár úgy is, hogy itt maradva. Vagy úgy menni nem, hogy lenni sem. Itt. Ott. A sehol-mindenségben, a mindenség senkijeként. De annak lenni, akiért összerakódik ez a mindenség; része és summása lenni a semmisnek; mentsége is, ha lehet. Elmenni? Maradni? Maradni, hol *„vagyok lenni nélkül / lenni vagyok nélkül”*? Tenni valamit értük, csak azért, hogy pörbe fogjanak, szegyenbe hajszoljanak, félelembe szorítsanak? Iktassanak merev társadalmuk derék provincialistái közé, vagy aktát fektessenek föl kultúraközvetítésünk nemzetárulásként minősíthető egyetemesség-szemléletéről? Értéknek tekinteni a szomszédos népek koszlányait? Nono. Európában, világ-egyetemben, a jövő századokban gondolkodni? Nononono! Maradva elmenni? Eltűnve maradni? *„elengedem / valamennyiük kezét / apám anyám barátaim / szerelmem szerelmeim kezét / és visz a folyó / a nagy folyó”*. Távozz tőlem. *„csinna, csinna, dratta, dratta, csinnadratta ratatata, csinnadrattatraktaraktarata... Ratatata... Trakta rakta ratatata...”*

Új bekezdést nyitottunk immár imént a narratívákban, de hát új-e az, mit minduntalan meglel az ujj? Térképen, kottán, zongorán. A Bartók megszaggett köntösébe bújt Ébertet idézem már, ki önnön kérdéseit teszi fel s válaszolja meg egy, a posztmodern hagyománya és a hagyományos drámaszerkezet feszes vonalvezetése jellemzőivel komponált, Bartókról szóló drámaorató-

riumban. Milyen sokáig hittük, hihettük bár nonszensznek azt a ma már egyre inkább feledett és hihetetlennek tűnő tény, hogy Őt, mai szellemi világútlevélünket egykor itthon pörrel fölérő jobboldali sajtótámadások keresztüzzébe fogták kozmopolita fölfogás gyanúja, a kor divatos zenei irányzatának (múdalok és egyebek) lebecsülése, egy minden hangjegyében zavaros és hagyománytípró zenei világ létrehozása miatt. A tiltakozó hangvételek erőssége sikerrel járt: a zeneszerző munkáit több évig nem mutatták be, s ha valahol mégis megkísérelték, akkor ehhez hasonló megnyilvánulások kísérték: *„A Kultúregyesület nagyterme csak mérsékelten telt meg, viszont az erkélyre felvonult egy fiatalemberekből álló csoport, amely magyar nemzeti lobogót lobogtatva tüntetett Bartók ellen. Hazafiatlanságát és egyéb hasonló szélsőjobboldali jelszavakat ordibálva kísérelte megzavarni a hangversenyt.”*²⁶ Olyan embert értek ezek a támadások, aki bánati diákként választhatott volna bécsi ösztöndíjat, tanulmányai folytatásának lehetőségéül, de Dohnányi hívására (is) Budapestre jött. Most, utólag bizonygatni azt, hogy milyen óriási köszönettel tartozunk neki a magyar szellemi kultúra őrzése és gyarapítása, az identitás mélyítése terén, nem lenne túl elegáns. Az értékevidenciák vagy élnek bennünk, vagy egyébként is életképtelen közegbe hullanak... Nos, Ébert ezt a pillanatot tágítja a személyiség mikrokozmosz horizontjává: elmenni, a nemtelen támadások miatt (amelyet a hatalom is, határozatlan hallgatásával, támogat), vagy maradni – mert hát lelkébe mégis itt árad, fogyatkozva is, a tápláló oxigén. A végkifejlet sejtelmes, de nem is lényeges. A zenetörténetből tudjuk, hogy végül csak egyéves körútra indul az Egyesült Államokba, majd mindenki úgy fogalmaz, hogy nem akart emigrálni, csupán a fasizmus és a háború akadályozta meg visszatérését; ugyanakkor olvashatunk e már-már szemérmes megfogalmazásnak ellentmondó megjegyzéseket is. A Bartókhoz legközelebb álló Kodálytól eredeztetnek például egy mondatfoszlány-legendát, amit már az ötvenes évek éppoly blaszfémikus vitája után mondott. Egy Bartók „haladó szellemét” vizsgáló „szakmai” konferencia után mondta, állítólag: „Ki látott már skatulyába zárt üstököst?” Elhangzott, vagy sem ez a mondat, lényegtelen. Pontosan fedi azt az embertelen megpróbáltatást, amikor a szellem a skatulyává szűkült és őt még kisebb skatulyába kényszerítő haza-anyával viaskodik: elhagyjam? Vele maradjak, megalázottságában is? Hallgassunk együtt, vagy fulladjak meg máshol, egyedül, elszakítva a szellem gyökereitől?

Ébert maga is megjárta e pokoli döntés dűlőútját. Elment, visszajött, s olykor kettő, másszor három – mert a szellemi is idesorolódik... – haza számkivetettjeként érezve magát írja kegyetlen szembesítéseit. A *Bartókban* sem állít valamit határozottan, nevezetesen a zeneszerző tudatosan választott emigrációjának tényét, ám hihetetlen lelki azonosulással mutatja be azt a folyamatot, amely egyszerűen nem vezethet más irányba. Akár sorsszerűnek is nevezhetjük, hogy darabját néhány éve már műsorára tűzte az eгри színház, ám akkor közbeszólt a jogtulajdonos, és a bemutató után megakadályozta a folytatást. Amivel ezt elérte, a jogdíjak horribilis összegű követelése volt, illetve az a kifogás, hogy Bartókból nem lehet részleteket játszani, még zenei kíséretként sem.

²⁶ Szende László emlékiratai (<http://www.bartokzi.hu/iskolankrol/91-iskolankrol/iskolankrol/102-bartok-bela-szombathelyi-kapcsolatai>)

De akkor is lábra kapott egy bizonyíthatatlan vélekedés: a darab levételének valódi indoka az volt, hogy nagyon élesen, kristálytisztán, pontosan világított rá arra a lélekszaggatásra, amely a mi kis magyar történelmünk permanens velejárója; arra a pillanatra, amely szinte minden alkotó nemzedék életében bekövetkezik, már-már a rezsimek politikai előjelétől függetlenül. Amikor a kritikák följelentéssel egyenértékűek; s amikor egy előadásra szervezett rendezavarók érkeznek, jobb esetben transzparenssekkel, a rosszabbakban vödörnyi ürülékkel, akkor ott a kultúra lélegzete zihálttá, nehézzé, fojtóvá válik; vagy épp teret kap a szabadosság által létrehozott kultúra-szabadosság. A lényeg: valami akkor nagyon elromlik. „*Felkutattad már az eszmélés / gyökereit és az értelmét? A tett kukák és törött protézisek / reneszánszában minden szépség újrafordul: / vers-tegnap-tegnapelőtt-törmelék.*”²⁷ Ébert ezt a pillanatot feszíti, szinte végtelenné, nem mulasztván el persze az előzményeket; a mellékalakok kiválóan teszik plasztikussá Bartók alkatát, valamint környezetének jellegzetes személyeit. A barátokat és a feljelentőket; a támogatókat és a lelke életére törőket. Ez utóbbiak különösen drámai pillanatokot teremtenek annyival csak: az akkori napi sajtóból idéznek, de mintha a napi sajtóból tennék ezt... A dráma szerkezetének jellemzője folytán a törzs, az egyetlen pillér, az emberfeszület: a narrátor. A szó persze rossz, de valahogy sűríteni kell; ő inkább a kor, a humanizmus, a szabadság, s olykor maga Bartók szelleme, belső hangja, lelki lényege. Hiszen „...*valamiféle közegbe markolva / lebegni kell, lázasan csitulva / a remény szakadt gyolcsaként...*”. Textusaiba beleáramlik az Ébert formagazdagságára jellemző hangköltészet, a dekonstruált szó alkalmazásának erős alkotói evidenciája – erre utalva emeltem ki fentebb azt a formai kettősséget, amely itt és most tökéletes harmóniában simul össze. A darab izzó szenvedélye szétfeszíti a helyszínt, a színpadot, de vajha ezt tenné azzal a szellemi – és sajnos már fizikaivá vált – közeggel is, amelyre ma és (legnagyobb szomorúságunkra) mindörökké ráfér a szembesítés.

Amit, ezt, ennek pillanatait teszi maradandóvá – talán még maradandóbbá – Ébert; a szembesítést és a szembenézést: a kényelmetlenné vált Esterházy-dilemmával.

Esterházy János halálának évfordulói előtt fejet hajtva ma minden felvidéki magyar közösségben – szentmiséhez vagy istentisztelethez kapcsolódóan – rövid imát mondanak, Esterházy szellemiségének jegyében, a népek közti békéért és igazságosságért. Esterházy János a felvidéki magyarság legkiemelkedőbb vezéralakjaként tevékenykedett a két világháború közti, küzdelmekkel és megpróbáltatásokkal teli időszakban. A keresztény hit buzgó megvallója, az üldözöttek önfeláldozó és bátor védelmezője volt, minden veszély közepette. „*Esterházy a kisemberek sérelmeit vitte be a prágai parlamentbe. Itt, gyakran valóban élesen bírálta a fennálló viszonyokat, de ez nem az állam gyöngítésének, felbomlasztásának szándékát, hanem egy demokratikusan megválasztott politikus-képviselő alapvető jogát s az őt megválasztók érdekei védelmének kötelességét jelentette. Küzdött a magyarság jogaiért, de a problémát az országon belül minden kisebbségre vonatkozó egységes elvek alapján, alkot-*

²⁷ Ébert, *Ujjgyakorlatok*, vers (http://magyarnaplo.hu/wp-content/uploads/2015/05/mn_2006_08.pdf).

mányos keretek között kívánta megoldani.”²⁸ Felemelte szavát mindennemű diktatúra és jogtiprás ellen. Kereszténysége és magyarsága miatt neki is az üldöztetés és a szenvedés jutott osztályrészül. Hosszú évekig tartó raboskodás után 1957. március 8-án halt meg a morvaországi Mirov börtönében...

Kövek keménységét s kövek, sziklák maradandóságát idéző színművet írt Esterházy életéről Ébert. Kényelmetlen művet – mert kényelmetlen darab az Ébert Tiboré: az *Esterházy*. Legalább annyira az, mint amennyire kényelmetlen volt Esterházy János jelenléte is a történelem színpadán. Egy különös magyar arisztokrata, aki kisebbségi politikusként szállt szembe mindenfajta diktatúrával: Hitlerével, Benešével, Sztálinéval; a többségi erő embertelen fitogtatásával. Amely, ha filozófiai síkokhoz közelítünk a kérdés fölvetésével, egyértelműen többségi félelem és gyengeség: hiszen népek leigázására, kitelepítésére, kiirtására, de akár csak egypártrendszerre, monolitikus hatalomgyakorlásra, tank-diplomáciára – csak mulandó hatalmak vállalkoznak. Akik, mi az, hogy, nagyon is tisztában vannak e mulandósággal; fiaikat és unokáikat – a dörzsöltebbje! – talán épp ezért neveli a „megtagadva megőrizni” politikájának elsajátítására...

Mondom: kényelmetlen darab Ébert Tibor egyfelvonásosa. Éppúgy, ahogyan az az író teljes életműve; hiszen valami nagyon fontosról sohasem feledkezett meg. Éspedig arról, hogy a nyelv hagyományai és szabályai, a szavak anonimá fokozott hangalakja mindig másodlagos értékű a tartalom, a gondolat kifejezésével szemben. Mert ha csupán a szavak testével játszadozunk, akkor csak az utcasarki lányok vagy orfeumi táncosnők nyújtotta felszínes, öncélú gyönyörökbe merülhetünk; nem juthatunk át, Orfeusként, e szóalvilági labirintuson. Ébert stílusa, írói oeuvre-je mindig is a posztmodern tág kereteibe volt sorolható; ugyanakkor mindig kilógott abból az állásfoglalások kőkemény, szigorú, nyílt kimondásával. Áll ez akár az „automatikus avantgarde-ig” elmenő versszöveg-alkotására is. Releváns bizonyíték erre a *Diktatúra* című szöveg, amelyben csak ez a szó pulzál, dobban, lüktet; kiterjeszkedik vagy önmagába fordul, szótagjaira hull vagy transzparenssé feszül; miközben a monotonnak tűnő szövegből egyre jobban belénk kúszik a félelem, egyre inkább reánk hurkolódik a kiszolgáltatottság pályájára. Hatása így rendkívül erőteljes – de áll ez élményasszociációkból épülő novelláira avagy kollázstechnikával készült, önéletrajzi ihletésű regényfolyamára. Amelyről néhányan azt mondták: nem szerves egészzé összeálló jelenetek, epizódok csupán. Ami persze nem igaz: hiszen nem feltétlenül a cselekmény az, ami összeköthet teret és időt; de ha igaz is lenne: hát nem éppen az a különös regényesség jellemzi a trianoni magyarság történetiségét, hogy élete foszlányokká fakad, epizódokká hull, létkatedrálisa folytonos törmelékhalmoz csupán, amelyben Kómives Kelemenként küzd a falakért – megannyi testvérvért és könnyet keverve azok habarczába!?

Esterházy Jánosét például. Aki magyar arisztokrataként egymaga tiltakozott a szlovák parlamentben a zsidótörvények ellen; amikor kellett, ugyanazt tette, amit Budapesten a svéd Wallenberg, vagy amit Krakóban a mára hollywoodi hőssé avanszált német Schindler – de a magyar Esterházy Jánosról mindmáig vonakodva, kényszeredetten beszél a szlovák (és sokáig, túl sokáig téve azt,

²⁸ Molnár Imre, „sem gyűlölettel, sem erőszakkal”. Esterházy János élete és mártírhála, Kecskés László Társaság, Komárom, 2008.

a magyar) utókor. Tettei kevésnek – vagy éppen elegendőnek – bizonyultak ahhoz, hogy ne kerülje el a moszkvai Ljubjanka hírhedt celláit; az ólombányát; de élt még ott is, egészen 1957 tavaszáig. Vajon híret vette-e annak, hogy a legyőzött fasizmus romjain egy mégoly alattomos és kegyetlen diktatúra épül!? Amelyben nincs szükség arisztokratákra, nincs szükség polgárookra, és nincs szükség önrendelkező nemzeti kisebbségekre sem, hiszen az internacionalizmus bűvkörében a kis országok önrendelkezése is látszólagos csupán.

Kényelmetlen darabot írt Ébert Tibor. Talán ezért bukdácsolt annyit a mű megismertetése. Ugyan műsorra tűzte a komáromi színház (pardon: komárnói!...); 1993-ban három díjat nyert vele a társulat Kisvárdán, a Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválján; az ünneplés mámorában fővárosi bemutatót ígért a szerzőnek egy jeles színházi direktor, mindmáig beválatlanul; de a Kisvárdán készült tévéfelvételt is csak 1996 áprilisában mutatta be a televízió, a huszadikáról huszonegyedikére virradó éjszakán. Az időpont kiválasztása egyszerre kényelmes, bizarr és telitalálat.

Kényelmes, mert hiszen minél kevesebbre szűkítjük le a lehetséges nézők számát, annál biztosabban védhető ki a darab okozta kényelmetlenségek visszahárulása. Bizarr, hiszen ez a legenyhébb jelző arra, hogy a hitlerizmus ellen tettekkel is küzdő Esterházy épp Hitler születésnapján kísértsen a képernyőn. És telitalálat, ha pusztán a darabból indulunk ki: hiszen mikor jelenjenek meg a szellemek, ha nem a kísértetek órájában...?

Mert ez a darab cselekményének középpontja is. Egy színdarab próbájára készülődő színészt látunk az első pillanatokban: halljuk a *Hamlet* sorait, amolyan játék a „játékban” módján, hiszen a néző tudja, hogy nem Shakespeare-re váltott jegyet... Tehát máris fokozza kíváncsiságát a jellegzetes pirandellói szituáció, a „játék a játékban” (avagy shakespeare-i: hiszen a *Hamlet* is színház a színházban, tudjuk ezt). Ugyanakkor mintha egy mindenre kiterjedő skizofrénia jeleit tapasztalnánk: a próbáló színész fokozza a játékot, hiszen két szerepet mond az első percekben, önálló karakterekkel, s háromszorossá válik így a szellemi pörgés. Majd Hamlet szavaira vált – s belép a színre Esterházy János szelleme. A játék továbbra is „e szellemben” folyik előttünk. Megjelennek a tragédia negatív karakterei, Ophéliaként szól a kedvesét kutató, érte küzdő özvegy, Esterházy János özvegye; a történet maga tehát tulajdonképpen – rémesen egyszerű: „Tele van a darab betéttel, fegyelmezetlenebb, mint nyomában a nagy tragédiák” (Cs. Szabó László a *Hamletről*). És ugyanő: „Hamlet mi vagyunk, Hamlet én vagyok.”

Sokak számára e fölismerés pillanatában válhat kényelmetlenné Ébert játéka. Amikor rádöbbenünk: nem egy színdarab próbája zajlik a színen, hát persze, hogy nem. Hanem maga a történelem. Az a néhány évtized záporozik ránk, amelyben elhallgattuk és elhallgattattuk az arisztokrata hősokeket. Amelyben hozzászoktunk egy másfajta diktatúrához. Amelyben a polgári életesmény holokausztjához asszisztáltunk, meg sem értve a „kizökkent idő” tragédiáját. Lefegyverzően elegáns az az erő, amellyel a szerző elvárja a nézőtől saját, megélt történelme pontos ismeretét, kendőzetlen bevallását. Nem magyarázza, csupán érzékelteti azt a folyamatot, ahogy a valahai polgári ellenállás – Esterházy barátai – hozzá- és beleidomulnak az új rend nómenklatúrájába, elárulva régi eszményeiket, elárulva volt barátaikat. De azt sem részletezi, hogy miért

oly tragikus jelkép például Ágcsernyő neve. Nekünk kell tudnunk azt, hogy ott (pardon: Čiernában...) határozottatott el a Varsói Szerződés haderőinek bevetése a Prágai Tavasz ellen. Pszichológiai folyamatokat érzékeltetnek a színészek, mesterien megírt lehetőségeket kapva erre, miközben „...egy ál dicsőség / Káprázatáért a kész sírba mennek, / Úgy, mint az ágyba; vának egy rögért, / Melyen a küzdők száma el se fér”.

Ítéletét minden diktatúrák fölött mondja ki Ébert Tibor. De kimondja azt a kétszínűek, gyávák és megalkuvók fölött is. Ítélete a lehető legsúlyosabb: mert lassan rádöbbenünk arra, hogy a darab egyetlen hús-vér, élő szereplője a halott Esterházy szelleme. Mindenki más festett kulisszák feslett-feslő panoptikumfigurája csupán. Helyettük s róluk, helyettünk s rólunk mondja ki Ébert Esterházyja: *„Fény nélkül születünk, a fénybe kapaszkodtunk, a fény melegítette volna hátunkat, de árnyékokat markoltunk a Kárpátok alatt, s a csönd indulataiban éltünk fény nélkül. Ostoba átszálló utasok világa ez, kóros eszmék vándorlása, de mi vagyunk, s maradunk órhelyünkön a történelemben cövekelve magunkat. Meggyalázottak ártatlansága a méltóságunk... Mi a történelmünkéből megtanulhattuk azt, hogy csak az olyan törekvés jut diadalra, melynek mártírjai vannak. Végtelenül súlyos időket élünk, és fokozott a felelősségünk Istenünkkel, nemzetünkkel, családjainkkal, utódainkkal és magunkkal szemben. De vállaljuk ezt a felelősséget.”* Vállaljuk? Mindig, minden körülmények között, mindannyian? Heltai Jenő klasszikus színpadi meséjén fordít itt a szerző: az *Egy fillér*-én. Abban, mint tudjuk, a haldokló író életét hosszabbítaná meg az ördög, azzal, hogy találjon valakit, egyetlen olyan, hozzá közel álló személyt, aki kiemelne ezért – érte! – egyetlen fillért egy forró olajjal teli üstből. Ébert meséjében mindenki belenyúl – önmagáért – ebbe az üstbe, kivéve Esterházy Jánost. És mindenki életben is marad, bár egyikük élete sem annyira valóságos, mint a halott Esterházyé.

Túlélhetjük-e önmagunk halálát önmagunk erkölcsi feláldozásával? A kérdés roppant egyszerű. És roppant kényelmetlen. És – roppant különössé teszi megválaszolhatatlansága. Maga Ébert is elrejtve, alakjai mögé szöve mutatja föl a rejtett manifesztumot, mestere, Szalatnai szállóigévé vált tanítását: *„Irodalom és tudomány együtt adja a nemzeti műveltséget.”* És mi más, mint ez, lenne egyéni és nemzeti létünkben a legfontosabb prioritás, ismételjük el ennek megértéséhez – és írjuk le holnapra százszor irkánkba – Esterházy szavait, hogy hiszen *„minden nemzet egyenjogúságát mind ez ideig a keresztény felfogás tudta biztosítani, mert ez garantálja, hogy egy nemzet se törekedjék a másik tönkretételére [...], hanem mindenkit illessen meg az, ami tehetségénél, tudásánál, képesítésénél, műveltségénél és becsületességénél fogva jár neki. Akkor nem lesz kiválasztott tízezer, mint ma, amikor a legnagyobb pazarlás és fényűzés árnyékában százazrek nyomorognak munka és kereset nélkül.”*

Mert, már Klapkát hallgatván, *„...nincs szükségünk több mártírra... olykor el kellene szakadnunk hagyományos nemzeti reflexeinktől... görögütözes jelszavak, öblös szájú szólamok, pártok, kard, meztelen hősiesség... nem feltétlenül az egyetemes és nemzeti ethosz határozza meg a politikai gondolkodást... nehéz ezt kimondani?... önmagam megtagadása?... egy kis nép számára mi lehet a fontosabb a fennmaradásnál?...”*. Már Klapkát hallgatjuk,

mint említettem, pontosabban azt a monológ-töredéket, melyet Ébert Tibor mond el főhősén keresztül a róla írt drámában. Különös, lebilincselő élményt kínálnak portrédrámái (Bokacius, Klapka, Esterházy); mindig szívszorító azokat újraolvasni... Lehetne ma, halála után is, ünnepelt osztrák vagy francia művész-polgár; muzsikusként és íróként is letette ott – máig maradandóan – névjegyét. De, mint föl-földobott kő, mindig visszatért Budapestre; bár szíve mélyén ez sem fejezhette ki a választás teljességének diadalát, hiszen lelkében, érzéseiben, kötődéseiben örökké pozsonyi alkotó maradt. Felvidéki író, aki itt, Magyarországon (a háború utáni kényszer-repatriálás miatt) hozta létre mindmáig a legerőteljesebb manifesztálással a felvidéki drámát. Hisz régiókra osztjuk, bárha irodalomtörténeti szinten, az irodalmi síkokat; s a felvidéki dráma fogalmát mindeddig Ébert teljesítette ki, foglalta bele egy olyan színműpanteonba, amelyben ott van még Bél Mátyás és ott a fiatal Bartók; és ott van – sorsuk által felmutatva – az az örök tanulság, amelyet szintén Klapkával mondat ki: *„Mi a cél? A folytatás, az újrakezdés. S eszköze: a létezés, a túlélés, a fennmaradás; agyunk, szívünk, gondolataink, hitünk, beszédünk, a kéz, a marok, a láb, a múlt és jövő. Ebben tévednek ellenfeleink. A mai megadásunk nem az ő győzelmük. Az ő győzelmük a mi megsemmisülésünk volna...”*

Vélhetően ez, és csak ez az Esterházy-rejtély titka; emberi és politikai rehabilitálásának, életműve s életszentsége feltétlen elfogadásának. Mert a személyéről szóló pör, bizony, jól érti, hogy gesztusa nem a zsidótörvényt, hanem elsősorban a kisebbségi létre kényszerített ember a többséggel egyenlő jogának, autonómiájának, szubszidiaritásának veszélyeztetését, annak törvényessé tett sárba tiprását utasította el, így s akkor s ott is szót emelvén a többségi és kisebbségi nemzetek egymás mellett élésének, megbékélésének elkerülhetetlensége mellett, s tiltakozván annak a felsőbb hatalmak általi sorozatos ellehetetlenítése ellen. *„Addig azonban, amíg a kormány tényekkel nem bizonyítja be, hogy velünk szemben való magatartása megváltozott és nem akar bennünket megsemmisíteni: addig – mondom – nem lehetünk bizalommal a kormánnyal szemben és egy oly költségvetést, amely bennünket teljesen mellőz, s megfosztja népünket és kultúrintézményeinket az alkotmánytörvényben biztosított jogainktól, nem fogadhatunk el”*²⁹ – hangoztatta Esterházy 1937-ben, s tette mindig ezt ugyanígy, politikai pályafutása minden pillanatában, kérlelhetetlen elszántsággal; vívta szilárdan harcát a magyar kisebbség autonómiájának jogaiért a német fasizmussal és a szovjet kommunizmussal egyaránt össze-összekacsintó többségi hatalommal szemben; s ez a példa, ennek megismerése oly bosszantó, oly kényelmetlen, oly szemlesütésre ingerlő – hogy harcba hívja és szégyentelenségre készíti a mindenkori hatalmat. Hiábavaló harcra, arctalan arcaira visszahulló szégyentelenségre ítélve azt.

Mert, hogyan is mondta Esterházy, emlékezzünk csak: *„minden nemzet egyenjogúságát mind ez ideig a keresztény felfogás tudta biztosítani, mert ez garantálja, hogy egy nemzet se törekedjék a másik tönkretételére [...]”, ha-*

²⁹ A csehszlovákiai magyarság kulturális helyzete. Esterházy János nemzetgyűlési képviselő beszéde a költségvetési bizottságának 1937. november 19-iki ülésén. Különlenyomat a Prágai Magyar Hírlapból.

nem mindenkit illessen meg az, ami tehetségénél, tudásánál, képesítésénél, műveltségénél és becsületességénél fogva jár neki. Akkor nem lesz kiválasztott tízezer, mint ma, amikor a legnagyobb pazarlás és fényűzés árnyékában százezrek nyomorognak munka és kereset nélkül.”

De ítéel a feledést választó hatalom fölött a szó, ítéel – Ébert Tibor. Kít életműve számos pontján látogattunk meg, eddig, s most is adjuk vissza végezetül a szót a művei által megnyíló létparadigma-tudónak: „*Rajtunk sok idegen szál, lián, lóg rajtunk* – szól hozzánk az Esterházy-parafraízis talán legsúlyosabb karaktere által –, *kötöz idegen bojt, ciráda, ékesség, lánc, bilincs, korona, csillag. ... egymásnak uszít, simogat, letartóztat, szabadít, vicsorog, narancsokat gurít, leáll velük, játszik, ... és ünnepelünk, ünnepelünk, ünnepelünk terméseredmény-csatákat, életszínvonal-emelő csatákat, s mint egykor a házi istenek Rómában, táblák emelkednek a sztrádákon, utakon, ösvényeken hűségnyilatkozatokkal, örökre veled vagyunk, mindörökre... ünnepelni, ünnepelni, ünnepelni! Az ünnepek közötti csöndben takarítunk. Örök nagytakarítás eszméletében kezünk, seprőnk, locsolókocsik hordják, mossák, seprik, lapátolják az eldobott héjakat, papirosokat, csákót... zászlót, zászlókat... dömperek viszik el öreg ünnepek testét, végtagjait... Üres páholyok, zsöllýék, széksorok csendjében is megkérdezem, megkérdezem... Hamlet megkérdezi... az oszlopoktól, kupoláktól, falaktól, lámpáktól, csillároktól, ajtóktól... megkérdezi, meg kell kérdeznie, talán sokszor, rengetegszer, megkérdezem, megkérdezi, megkérdezem, megkérdezi... [Suttog... mondja a szavakat... Mozdulatlanágában is beszél némán.]”*

(post scriptum, huszonegy év után³⁰)

Hölgyeim és Uraim! Őszinte szavakkal kezdem: csalódást fogok ma okozni önöknek s azoknak, akik néhány ajánló szó elmondásáért hívtak ide. Nem; nem tudom jó szívvel ajánlani Ébert Tibor munkáját, a „*Hogy megtarthassuk, megtartassunk*” című drámatriptumát. Mert nem ennek a kornak való könyv ez, mi több, nem is tudnék oly kort mutatni, amelyben s amelynek szívesen ajánlanám drámáit. Illetve: talán a – nem is annyira kései – utókor lesz erre vevő; amelyben ezt a mi meccsünket végképp lefűjják, s új korszak nyílik a holt nyelvek vizsgálatában. A latin vagy még inkább a szanszkrit után komputerek vizsgálják majd a magyar irodalmi hagyományokat...

De más okom is van arra, hogy óva intsem önöket Ébert drámáinak tanulmányozásától: az egészségre ártalmas önvizsgálatra ösztökélő katarzisz nem várt lehetőségeit kínálja ez a drámafűzér; márpedig kinek van manapság ilyen mire túl nagy szüksége!? Mit mondjak: korszerűtlen figurákat választott...

Felvidéki történelmi művek, mondja ő, enyhe megtévesztéssel: hiszen választott szereplői a magyarság szellemi és fizikai megmaradásának, túlélésének központi figurái voltak, s maradtak azok ma is – ezért, hogy jóformán ismeretlenek... Mert mondjuk ki őszintén: kinek cseng ismerősen a Bocatius

³⁰ Elhangzott 1996-ban, Ébert Tibor könyvbemutatóján

név? Német születésű tanító, kassai főbíró, támogatja Bethlen Gábor függő-játszmas függetlenségi törekvéseit; ezért rendszeresen be is tömlöcölik. S Bél Mátyás? Halálra ítélik a Rákóczi-szabadságharc (népfölkelés? forradalom? sajnálatos tarpai események?) idején, majd császári kegyelmet kap – s ezt azzal hálálja meg, hogy Pozsonyt a magyarországi szellemi élet központjává teszi. Tankönyvet ír a magyar nyelvről 1724-ben; minő naivitás!... No és Esterházy János? Halálra ítélik, mert roppant kényelmetlen szerepet vállalt: magyar gróf léte re lelkiosmerete szerint szavazott egy 'marginális' kérdésben!... A kötet sorrendjét fölborítva a végére hagytam Klapkát, aki mintegy summázza az író mondandóját: *„A mai megadásunk nem az ő győzelmük. [...] A várost fel lehet adni, hogy megtarthassuk s megtartassunk.”*

Mondom: korszerűtlen szereplők ők, Bél Mátyás ráadásul még ebből a kötetből is kisompolygott; valljuk meg: snassz lett volna az ő, vagy pláne Bartók ágálása. Elég három prekonstruktív példa is a történelmi kényszerpályák póz-, és póznamentes föloldására. A lényeg tehát: mint mondtam, nem jó szível ajánlom Ébert okos mondatait egy olyan kor olvasóinak, amelyben elmaradt múltbéli hőstetteik miatt a gyávák ma a gyávábbakat okolják; amelyben minden pusztító történelmi folyamat marginális kérdéssé válhat, kivéve a gyevi rabbi esetét; s amelyben már ez az előbbi félmondat is erkölcsileg üldözendő, megvetendő, büntetendő – márpedig egyszer azért mégis el kellene gondolkodni (mondjuk) Gambel rabbi szavain: *„A tudatlan nem írtózhatik a vétéktől, a műveletlen nem lehet igazán vallásos, a szégyenlős nem jó tanítvány, az ingerlékeny nem jó tanító, aki sokat üzérkedik, nem lehet tudós.”*³¹

Elnézést, ha nagyon elkalandoztam volna az általam továbbra sem ajánlott művektől. Nem; nem tudom jó szível ajánlani őket, mert a mai korhoz képest túlságosan sok történelmi tudást és tapasztalatot, toleranciát, bölcsességet, objektivitást, de legfőképp sors- és szellemtörténeti identitást követelnek olvasóiktól. Csupa hiánycikk ez egy olyan országban, amelyben a többség úgy képzelte az igazságot hozó rendszerváltást: a Lenin körút a jövőben (a történelmi hűségnek megfelelően) Uljanov körút lesz; a békegalambokat pedig ezentúl a Dzsugasvili téren etetjük majd szólamainkkal... Eltúloznám a dolgot? Nos: káromlásom ellenére talán mégis olvassák el Ébert drámáit. Látni fogják: az ő hőseinek vesztét is ugyanezek az emberek okozták... Köszönöm figyelmüket.

*

Minden esély deformálódott volna? Ugyan. *„Szólnak a harangok, rendíthetetlenül. Egymást váltják a harangozók.”*³² Miképp történetünkben, úgy földünkön is.

³¹ Talmud (Aboth traktátus második fejezet hatodik pont)

³² Jób könyve, i. m., 303.